

Călin TIMOC
(Muzeul Național al Banatului)

Contribuția arhitectului italian Giovanni Morando Visconti la cunoașterea antichităților Daciei Romane

Abstract: (The contribution of the Italian architect Giovanni Morando Visconti to the knowledge of the antiquities of Roman Dacia) The Habsburg conquests in South-Eastern Europe brought major changes in the lifestyle of the Balkan peoples but also in the local military and civilian architecture. The House of Austria benefited through the Holy League from all the support of Western Christianity (except France), including the Pope of Rome encouraged Italian cities that were in a permanent rivalry to stop the internal wars and send all their economic support and military to stop the extensive Ottoman attacks aimed at conquering Vienna. In this context of the enlistment in the Habsburg army of mercenaries from all over the world of the Holy Roman Empire, a whole series of Italian nobles, with good technical and humanistic knowledge, sought to make military fortune and glory by fighting in the Austrian "Great War". Turkish (1683-1699). Among those who made a career in the imperial army as an engineer and military architect leaving his mark on the Transylvanian cities is Giovanni Morando Visconti, an exceptional figure who became close to General Eugene of Savoy and the architect who enjoyed the highest confidence in the emperor and the courtly council of war. The memory of Visconti and his valuable activity is best preserved in Alba Iulia, the fortress of Vauban, which he designed and where he died of the plague, during its construction. He also left us the first printed map of Transylvania and the neighboring territories, on which are marked a whole series of civil localities and fortifications, but also Roman ruins. His work is extremely valuable and useful even to archaeologists today.

Keywords: *Habsburg army, Transylvania, Italian architect, Roman ruins, Visconti.*

Rezumat: Cuceririle habsburgice în Sud-Estul Europei au adus schimbări majore în stilul de viață al popoarelor balcanice dar și a arhitecturii militare și civile locale. Casa de Austria a beneficiat prin intermediul Sfintei Ligi de tot suportul creștinătății apusene (mai puțin Franța), inclusiv Papa de la Roma a încurajat orașele italiene care erau într-o permanentă rivalitate să se oprească din războaie intestinale și să-și trimită tot suportul economic și militar pentru a stăvilii amplele atacurile otomane care vizau cucerirea Vienei. În acest context al înscrierii în armata habsburgică a mercenarilor – ex tot orbe romano – din toată lumea a Sfântului Imperiu Romano-German, o serie întreagă de nobili sărăciți, dar cu bună pregătire tehnică și umanistă, din Nordul Italiei au urmărit să-și refacă averea și onoarea luptând în cadrul „Marelui Război” austro-turc (1683-1699). Între cei care au făcut carieră în armata imperială ca inginer și arhitect militar lăsându-și amprenta asupra orașelor transilvănene este Giovanni Morando Visconti, un personaj excepțional care a ajuns să fie un apropiat al generalului Eugeniu de Savoia și arhitectul care se bucura de cea mai înaltă încredere în fața împăratului și a Consiliului aulic de război. Memoria lui Visconti și a valoroasei sale activități se păstrează cel mai bine la Alba Iulia, cetatea Vauban pe care el a proiectat-o și unde a și murit de ciumă, în timpul construirii ei. El ne-a lăsat moștenire și prima hartă tipărită a Transilvaniei și a teritoriilor învecinate, pe care sunt marcate o serie întreagă de localități civile și fortificații, dar și ruine romane. Lucrarea lui este extrem de valoroasă și utilă chiar și arheologilor din ziua de azi.

Cuvinte-cheie: *armata habsburgică, Transylvania, arhitect italian, ruine romane, Visconti.*

Asediul Vienei din anul 1683 a marcat profund mentalul colectiv al Europei catolice. Iminentul pericol ce îl reprezenta expansiunea otomană, cu consecințele ei nefaste pentru viața de zi cu zi a locuitorilor Sfântului Imperiu Romano-German, a avut un efect mobilizator, astfel că la îndemnul Papei de la Roma și a Sfintei Ligi, capii încoronați ai Europei (cu excepția Ludovicilor Franței) și-au unit energiile pentru a salva situația (Iliescu 1996, 114). S-a format astfel o forță armată multinațională care a acționat cu rapiditate și a despresurat în ultimul moment Viena, salvându-i tronul lui Leopold I, împăratul habsburg a cărui situație era fără nădejde, turcii jefuind deja suburbiile capitalei austriece (Oppenheim 1995, 13).

Odată cu despresurarea Vienei a început o adevărată politică externă antiotomană a habsburgilor care la finalul unei perioade conflictuale lungi și dificile din punct de vedere politic și material – „Marele Război cu turcii” = *der grosse Türkenkrieg* (1683-1699) – duce la formarea unui Imperiu dunărean catolic. Teritoriile din Europa Centrală smulse de la turci de conducătorul armatei habsburgice Prințul Eugeniu de Savoia, prin dreptul spadei (*iure belli*), au fost înainte de a fi integrate administrativ în Imperiu în primul rând cartate și evaluate din punct de vedere al resurselor (Feneșan 1997, 21). Totodată apărarea granițelor noi trasate ale Imperiului habsburgic trebuia efectuată cu maximă eficacitate, atât pe cale diplomatică cât și militar.

În cadrul acestui efort colectiv de a-i scoate pe turci din Europa s-au remarcat mai ales orașele italiene și papalitatea care au pus la dispoziție mercenari experimentați și bine echipați, militari și tehnicieni cu o pregătire inovatoare pentru acele vremuri. Implicarea lor a fost decisivă în obținerea victoriilor și în transformarea Casei de Austria într-o respectabilă mare putere continentală.

Asupra rolului jucat de un inginer italian, pe numele său Giovanni Morando Visconti, dorim să ne oprim în rândurile care urmează.

Născut în nordul Italiei, în localitatea Curio, regiunea Ticino, aproape de frontiera elvețiană, Giovanni M. Visconti a activat de tânăr în breasla zidarilor din zonă, unde deprinde meșteșugul măsurătorilor topografice și a construcțiilor de fortificații (Anghel 2004). Știrea asediului Vienei din vara lui 1683 îl găsește la Florența, în preajma puternicei familii Sforza (cu care se înrudea pe linie maternă) și unde se presupune că muncea să-și perfecționeze cunoștințele de arhitectură militară (Anghel 1986, 247, n. 9). La fel ca mulți alți nobili italieni¹, fără un viitor cert în peninsula, își oferă serviciile la îndemnul papal de cruciadă, Consiliului Aulic de război habsburgic (*Kriegsrat*) a împăratului romano-german Leopold I. Se bănuiește că în decizia sa de a servi împăratul a contat mult și tradiția familială, înaintașii săi au dobândit nobilitatea

¹ Familia Visconti își are originile nobiliare în jurul orașului Milano, în nordul Italiei, având multiple ramuri, încă de la sfârșitul antichității. Din secolul al IX-lea, odată cu acapararea nordului peninsulei italiice de caroligieni, familia devine vasala împăraților Sfântului Imperiu Romano-German aducându-le acestora numeroase servicii. Chiar numele derivă dintr-o funcție militară: *vice comitis* (latină), care înseamnă „în locul contelui”, adică „viceconti”, din latinescul *vice* (abl.) „În loc de (di)” și *vine*, gen. *comitis* „conte” (inițial „tovarăș, asociat”), o expresie care indica un vasal sau un tovarăș al regelui sau al împăratului (vezi: <https://koaha.org/wiki/Visconti>).

prin serviciile militare aduse împăratului. A fost imediat integrat în serviciul topografic militar al imperialilor, calitățile sale practice de topometrist fiind foarte apreciate.

La fel ca alți tehnicieni precum Marsigli, își aduce aportul în prima fază la lucrările de asedii de cetăți în Ungaria și face măsurători balistice ajutând geniștii și artileria să-și atingă țintele urmărite. Odată cu intrarea Transilvaniei în sfera de influență habsburgică și semnarea tratatului de la Blaj din anul 1687 este transferat prin decret imperial în regiune pentru a găsi soluții în teren pentru fortificarea granițelor provinciei pe linia Munților Carpați. Transilvania devenise baza de operațiuni pentru viitoarele campanii militare ale imperialilor împotriva turcilor, Sibiu fiind ales sediul Comandamentului, iar zona trebuia apărată eficient de eventualele atacuri otomane sau a domnitorilor români din Moldova și Țara Românească, vasali Porții. În acest sens Visconti efectuează o laboroasă cercetare de teren, mai ales a trecătorilor din Carpați, raportând Vienei necesarul de trupe și lucrări defensive pentru blocarea acestora.

În anul 1693 a fost numit inginer militar șef (*Oberingineur*) al Principatului Transilvaniei și i s-a cerut să gândească un plan de apărare a provinciei intracarpatică, de protejare a celor mai importante orașe din Transilvania. Totodată stăpânii habsburgi doreau să-și cunoască posesiunile și în consecință Visconti se apucă în inspecțiile sale din teritoriu să cartografieze acurat zonele intrate de curând sub noua autoritate catolică. Odată cu semnarea tratatului de pace de la Karlovitz în 1699 și stabilirea noilor granițe între turci și creștini în Balcani, contribuie alături de contele Marsigli la trasarea noilor granițe. Colaborarea dintre cei doi tehnicieni italieni a dus la finalizarea importantei lucrări cartografice „Mappa de la Servie et Bulgarie” prima hartă detaliată a acestor regiuni (Măndescu 2014, 78).

Apoi se stabilește la Sibiu, locul unde activa și guvernatorul Transilvaniei. Aici, Visconti alături de desenatorii săi în frunte, cu Johann Conrad Prechtscheider din Nürnberg realizează prima hartă tipărită a Transilvaniei, necesară comandamentului militar habsburgic. Lucrarea de foarte bună calitate a fost scoasă de tipografia Sibiului în anul 1699 și cuprinde și teritoriile limitrofe intrate sub autoritatea Vienei după semnarea păcii de la Karlowitz. Se pare că această tipăritură a fost precedată de o hartă mai mică și ușor diferită a Transilvaniei lui Visconti a fost scoasă de la tipar cu câțiva ani mai devreme, în 1696, la Brașov, la desenele finale contribuind și Stephaug Welzer din Brașov (Măndescu 2014, 79).

Ce surprinde la maniera de redare a hărții Transilvaniei (diferită de tradiția renașcentistă a lui Ortelius și Honterus) grija lui Giovanni Morando Visconti pentru obiectivele strategice din teren, fapt care ne îndreptățește să spunem fără să greșim prea mult că el a tipărit prima hartă militară a Transilvaniei. Cultura sa clasică și-a lăsat amprenta asupra conceptului său cartografic și cutreierând toate colțurile Transilvaniei și nu numai remarcăm și aliura lui, de om de știință și de descoperitor de tărâmurii noi. Azi peisajul s-a schimbat mult în unele zone, datorită urbanismului și industrializării, însă hărțile lui Visconti sunt o foarte bună sursă de informare pentru înțelegerea peisajului istoric anterior epocii moderne. La Alba Iulia, cetatea în care se va muta după anul 1710 (moment în care se termină în Transilvania răscoala curuților

lui Rakoczi al II-lea), în ultima parte a vieții lui va proiecta și pune în aplicare ridicarea cetății Vauban, cea mai impozantă lucrare de fortificare a habsburgilor din estul Imperiului habsburgic. Planul său topografic este extrem de valoros, deoarece a permis arheologilor să identifice cu exactitate ductul zidurilor castrului legiunii a XIII-a Gemina, care erau înglobate în cetatea medievală și a constituit nucleul primei linii de fortificare din cetatea Vauban (Moga 1986, *passim*).

Revenind la *Mapa de la Transilvania*, opera sa de căpătâi, nu putem să nu remarcăm că Giovanni Morando Visconti, poate și datorită originii sale sau a pregătirii de arhitect cu o solidă cultură latină, nu uită să menționeze pe harta sa locurile prin care au lăsat urme romanii. Locația podului lui Apollodor din Damasc la Dunăre este marcată foarte atent, fiind semnalizată corect pe malul stâng existența unui oraș roman de formă patruleteră, diferit semnalizată de cetatea medievală, cunoscută prin tradiție drept „turnul lui Severus”. Pentru arheologi o asemenea abordare este extrem de prețioasă și arată că Visconti era un experimentat om de teren, care deosebea după tehnica de zidărie, epoca din care proveneau ruinele.

De asemenea deloc de neglijat sunt informațiile furnizate despre Clisura Dunării, un loc plin de monumente istorice, mai ales ale Imperiului Roman, dar care au putut fi în zilele noastre prea puțin cercetate datorită construirii în epoca ceaușistă a barajului de la Porțile de Fier, cu lacul de acumulare aferent. Mai multe localități importante de pe ambele maluri ale Dunării au ajuns sub apă, precum și drumul roman săpat în stâncă de la Taliata. Termeni precum *castello romano ruinato* sau *citta antiqua* abundă harta pe tot cuprinsul fostei Dacii. Semnele patruleteră cu care le însemnează indică că aceste ruine romane erau construite de latini în puncte strategice și trebuiau luate în considerare și de armatele imperiale ale secolului al XVIII-lea. Există și cazuri în care poate sub influența lui Marsigli, inginerul Visconti marchează obiective antice din afara Transilvaniei. Este cazul castrului de la Jidova (Câmpulung-Pescăreasa) de pe limesul Transalutan și a ruinelor romane de la Buridava (Stolniceni) (Măndescu 2014).

Însă, ceea ce ni se pare nouă și mai relevant și unic (comparativ cu alți cartografi militari) este că Giovanni M. Visconti notează pe harta sa și resursele miniere din Transilvania și Banat. Din harta lui aflăm că în munți, puțin mai la est era exploatat plumbul, metal foarte căutat de romani fiind folosit în construcții. Nu lipsesc semnalizate salinele și locul zăcămintelor de aur și argint sau cele de fier.

Chiar dacă pare a fi o hartă generală a provinciei Transilvania și a teritoriilor învecinate, nu putem să nu observăm comprehensivitatea informațiilor lucrări cartografice a lui Giovanni M. Visconti. Italianul marchează cam tot ce are nevoie să știe armata habsburgică de ocupație despre un teritoriu nou cucerit pe care trebuie să-l apere în anii următori. Din punct de vedere arheologic semnalările de ruine ale lui Visconti, ridică o serie de probleme cum ar fi, spre exemplu micul fort de lângă localitatea Dobra și sistemul de fortificații liniare în zona trecătorilor din Carpații Răsăriteni, obiective care nu au fost cercetate până acum în teren și va trebui să le căutăm.

Giovanni M. Visconti rămâne unul din cei mai speciali arhitecți, ingineri-topografi care au călcat prin ținuturile locuite de români de la Dunărea de Jos. Harta lui precum și cele realizate de Marsigli, au ajutat la o mai rapidă integrare a acestor teritorii la cultura și administrația europeană (Mrgic 2011, 172).

Sursa:

<https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/367/?list=eyJxdWVyeSI6ICJWaNj250aSJ9> (cercetată online la data de 12 septembrie 2021).

Bibliografie:

- Anghel, Gheorghe. 1986. *Despre fortificația bastionară din secolul al XVIII-lea de la Alba Iulia*, în „Apulum”, 23, pp. 245-258.
- Anghel, Gheorghe. 2004. *290 de ani de la fondarea cetății bastionare din ALBA IULIA*, <http://www.dacoromania-alba.ro/nr23/290.htm>
- Feneșan, Costin. 1997. *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial (1716-1776)*. Timișoara: Editura de Vest.
- Iliescu, Vasile. 1996. *Statul. Utopie și realitate*, vol. 2 (*Statul Papal*). Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Măndescu, Dragoș. 2014. *An Almost Forgotten Old Map and the First Mentions of some Roman Remains on Alutanus and Transalutanus Limites*, in „Ancient Linear Fortifications on the Lower Danube”. Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Moga, Vasile. 1986. *De la Apulum la Alba-Iulia*. București: Editura Sport-Turism.
- Mrgic, Jelena. 2011. *Criss-crossing the Danube with Marsigli*, in „Belgrade Historical Review”, vol. II, pp. 165-176.
- Oppenheim, Walter. 1995. *Oppenheim, Habsburgii și Hohenzollernii (1713-1786)*. București: Editura All.

Anexa ilustrativă

Fig. 1 – Legenda hărții Transilvaniei realizată de Visconti.

Fig. 2 – Menționarea principalelor trecători pe care le are Transilvania cu teritoriile învecinate (în detaliu de față cu Moldova și Valahia).

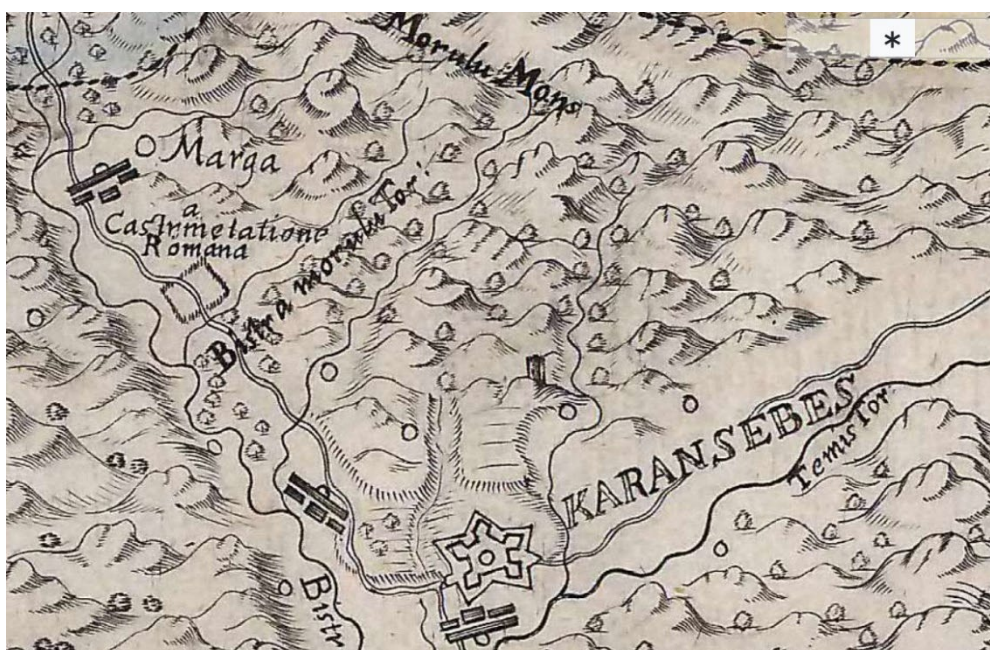

Fig. 3 – Menționarea unor ruine romane, cum ar fi marele castru roman de la Zavoi, pe râul Bistra. Visconti este practic primul specialist care recunoaște că valul de pământ patrulater este o construcție militară romană.

Fig. 4 – Semnalarea pe hartă extinsului camp de ruine romane de la Micia-Vețel, Visconti își dă seama că în zonă în antichitate a fost o locuire civila urbană și în consecință atrage atenția că acolo avem o *Citta Romana*.

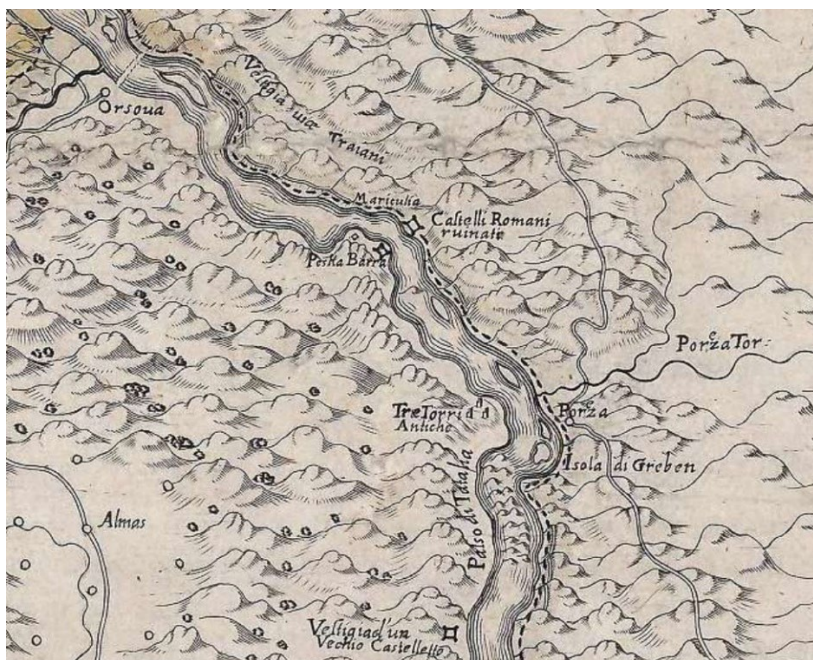

Fig. 5 – Spectaculoasa zonă a Clisurii Dunării pe harta lui Visconti.

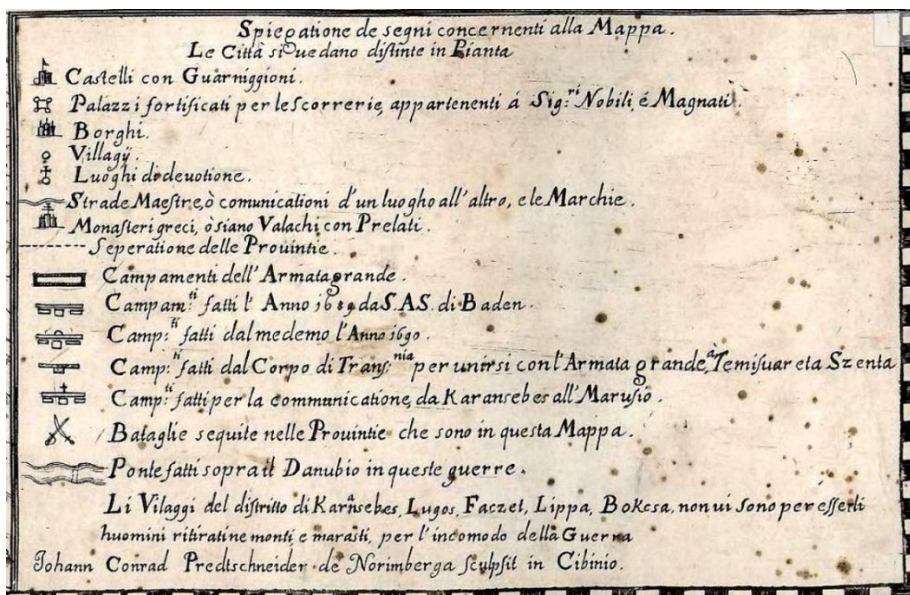

Fig. 6 – Specificațiile hărții lui Visconti. Ca să fie mai clar utilizatorilor de ce nu există așezări semnalate în zona Banatului (între Caransebeș și Bocsa), autorul lucrării motivează că din cauza războiului oamenii din mediile rurale s-au ascuns în mlaștini sau în munți.

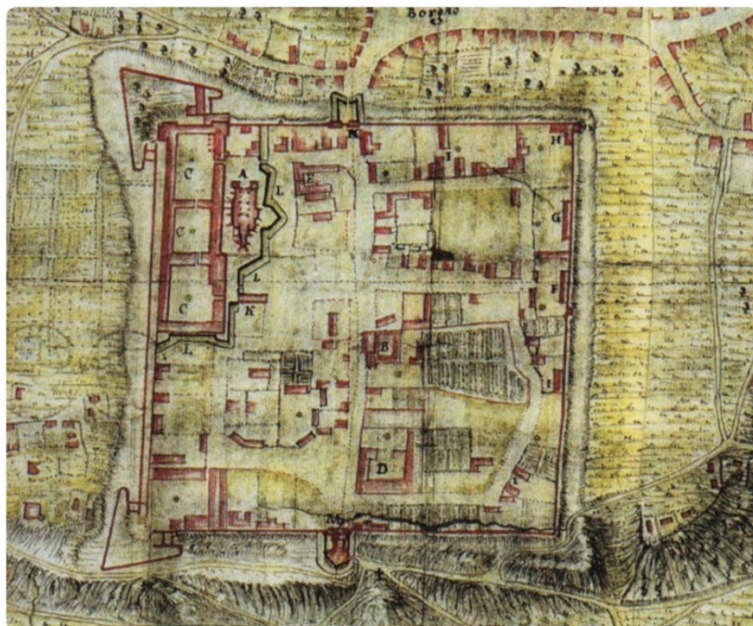

Fig. 7 – Harta cetății medievale a Albei Iulii, întocmită de Visconti, înainte de construirea cetății Vauban.